

LATVIŲ DIEVAS

Pēteris ŠMITAS

Žurnale „Liaudies kultūra“ dalimis jau buvo skelbtas klasika tapęs Pėterio Šmito veikalas „Latvių mitologija“¹ (paskui „Aidų“ leidyklos išleistas atskira knyga). Taip pat Haraldo Biezajo veikalo „Latvių Dievas“ ištraukos² ir vienas skyrelis iš Ernesto Brastinio sudaryto latvių dainų apie Dievą rinkinio³. Tačiau P. Šmitas „latvių Dievo byloje“ yra pasisakęs ir savo sudaryto daugiatomio rinkinio „Latvių pasakos ir sakmės“ XIII tome (1936), skyriaus, skirto sakmėms apie Dievą, įžangoje. Šią įžangą (su nedideliais redakciniais praleidimais), labai tinkančią prie susidarančio jau kone ciklo vertimų apie latvių Dievą dabar ir skelbiame lietuviškai. Nurodomi latvių dainų numeriai – iš Krišjano Baruono rinkinio „Latvių dainos“.

Rašydamas prieš šimtą metų, P. Šmitas yra priverstas aiškintis su jau seniai atgyvenusiomis XIX ir XX a. pradžios mitologijos teorijomis ir pats dar yra užsikrėtęs tiesmuku evoliucionizmu, kuriam žūt būt rūpi kiekvieną mitinį vaizdinį įsprausti į tiesinės istorinės raidos bei pažangos lentyną. (Bet mums pravartu prisiminti ir tai, kas dabar jau skamba gerokai naiviai, – kad įsisąmonintume, jog ir dabartinės mūsų pačių teorijos, kol kas labai rimtos, po kurio laiko gal atrodys ne mažiau naivios, ir pažvelgtume į savo pačių įsitikinimus bent kiek iš šalies.) Kita vertus, P. Šmitas – ir vienas didžiausių XX a. latvių, o gal net pasaulio eruditų, ir vienas geriausių latvių bei apskritai baltų mitologijos žinovų, tad į jo mintis dera rimtai įsiklausyti, o jeigu kurią parūptų užginčyti, tai daryti reiktų tik nuodugnai pasirengus ir labai gerai pagalvojus.

Skaitant vertimą būtina turėti omenyje, kad latvių Debess tėvs, paraidžiui „Dangaus tėvas“ ar „Dangiškasis tėvas“, gali būti ir „Tėvas Danguis“, kaip Zemes mātė, nors paraidžiui irgi „Žemės motina“, iš tikrųjų yra „Motina Žemė“. Lietuvių kalboje tokių dviprasmybių neturime, užtat tą patį pasakymą pagal kontekstą kartais tenka versti skirtingai. Dar viena latviška dviprasmybė, kad Dieviņš gali būti suprantamas ir verčiamas tiek kaip Dievulis, tiek kaip Dievaitis – irgi pagal kontekstą.

Vertėjas

■ Nors latvių liaudies tradicijos Dievas (*Dievs*), arba Danguis, Dangiškasis tėvas (*Debestēvs*), nebėra lengvai atskiriamas nuo krikščionių tikybos Dievo, vis dėlto nėra jokių abejonių dėl to, kad pradžioje jis yra buvęs pagonišųjų laikų dangaus dievas. Žinomas mitologijos tyrinėtojas Vilhelmas Manhartas (Wilhelm Mannhardt, 1831–1880) yra priėjęs išvadą, kad latvių liaudies dainų Dievo sūnūs atitinka graikų Dioskūrus, kurie yra ne šiaip kokio dievo (*theos*), o dangaus valdovo Dzeuso sūnūs. Dzeusas (*Zeus patēr* „Dzeusas tėvas“) savo ruožtu prilygsta lotynų Jupiteriui (*Jupiter, Diespiter, Deus pater* „Dievas tėvas“) ir senųjų indų Djausui pitarui (*Dyaus pitār* „Dievas tėvas“). Visi trys yra dangiškieji tėvai, arba dangaus dievai. Jupiteris buvo suprantamas ir tiesiog atviro dangaus prasme (*sub Iove* „po atviru dangumi“). Kad jau sutampa minėtieji sūnūs, tai ir jų aukštieji tėvai neturėtų būti skiriami, juolab kad juos sieja ir kalbotyra. Latvių *Dievs*, lietuvių *Dievas*, prūsų *Deiwas*, kaip ir graikų *Zeus-patēr*, lotynų *Jūpiter*

bei sen. indų *Dyaus pitār*, yra kilę iš šaknies *dei-* „spindėti“. Iš tos pačios šaknies yra kilę ir daugiau žodžių, paprastai žyminčių šviesą, dangų ir *dieną*. Dar ir dabar latvių kalba nėra užmiršusi tiesioginių Dievo sąsajų su dangumi, nes apie saulėleidį pasakoma, kad Saulė *iet Dievā* „eina Dievan, Dievopi“ arba *pie Dieva* „pas Dievą“. Yra ir tokia mįslė: *Spriks pie Dieva, sprinģis mežā, simtkājis ezerā* „Spirgulys [žiezirba, žarija] pas Dievą, spraugulys miške, šimtakojis ežere“ (žvaigždė, kiškis, vėžys). Baltų žodį *Dievas*, anksčiau tartą *Deivas*, senais laikais perėmė ir suomių šeimos kalbos (suomių *taivas*, estų *taevas*, lybių *tōvas*), kuriose jis irgi reiškia „dangų“. Prof. Eduardas Volteris man pranešė, kad ir lietuviai turį pasakymą *Dievas žiba*, reiškiantį vadinamąjį amalą – tolimą žaibą be griaustinio.

Vienpusio animizmo ar manizmo atstovai čia mums paprieštarautų, kad Dievas pasakose bei sakmėse esąs bejėgis senelis arba senas vargeta, neturintis jokio ryšio su dangumi. O kadangi

1 *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 1, p. 46–55; 2002, Nr. 2, p. 29–34; 2002, Nr. 3, p. 44–49; 2002, Nr. 4, p. 59–65; 2002, Nr. 6, p. 58–61; 2003, Nr. 1, p. 62–69; 2003, Nr. 3, p. 63–70; 2003, Nr. 4, p. 59–66; 2003, Nr. 5, p. 58–64; 2003, Nr. 6, p. 60–67.

2 *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 4, p. 68–76.

3 *Būdas*, 2019, Nr. 6, p. 73–79.

paprastai tik iš konkrečių sąvokų randasi abstrakčios, tai ir konkretus senelis žemėje esąs pirmesnis už nematomą Dievą danguje. Žiūrint pro modernaus galvojimo akinius, toks sprendimas ištis atrodytų teisingas, tačiau pirmykščio žmogaus minčių eiga yra visai kitokia. Visose tautose, kurių tik kokie nors mitai mums žinomi, esama ir žinių, jog dangus yra tėvas, o žemė – motina. Joks stebuklas, kad dangus ir žemė tapo prilyginti žmonėms, nes dar ir dabar turime nemažai tikėjimų, sakmių bei pasakų, kuriose ne tik įvairūs gyvūnai, bet ir medžiai bei akmenys jaučia ir kalba kaip žmonės. Todėl drąsiai galime teigti, kad Tėvas Danguis ir Motina Žemė priklauso prie konkrečiausių ir seniausių žmonijos dievybių. Priešingai, jeigu Dievas, kaip dangaus valdovas, būtų kilęs iš mirusio žmogaus sielos, tai tada jis būtų abstrakcija, susidariusi iš daugelio aplinkybių kombinacijos. Pirma, iš numirėlių, kurie paprastai vertinami neigiamai, kurių bijoma, būtų turėjusi susidaryti viena geranoriška vėlė. Antra, ši geroji siela turėtų būti paaukštinta į dvasias. Trečia, ši dvasia vėlgi turėtų būti paaukštinta į dangaus valdovą, arba Dievą. Bet ar kokios nors tautos mituose yra bent pavyzdys, kad numirėlis būtų paaukštintas į dangaus dievą? Na, turi kinnai tokį padavimą, gyvavusį jau po Kristaus, kaip dangaus dievas Šang-dy, arba Tien, vieną liaudies herojų pakėlė perkūnijos dievu. Panašių tikėjimų esama ir apie kitus, mažiau reikšmingus kinų dievus. Tačiau tie dievai žinomi jau senuosiuose kinų raštuose, dažnai tūkstančius metų seniau, nei yra gimę minėtieji herojai. O kad patsai Šang-dy būtų šitaip atsiradęs, tai girdėt negirdėta. Čia mes aiškiai matome, jog protėvių kultas Kinijoje ilgainiui plėtojosi, tad mums derėtų išsiaiškinti, kas šiuose tikėjimuose yra sena, o kas nauja. Visai nesiremiant faktais, vien teorijos dėlei irgi negalima perkelti kinų tikėjimų į latvių mitologiją. Taip pat mums nevalia pamiršti, kad ir pati animizmo teorija kito, ir vėlesnieji animistai dievų nebelaikė mirusių žmonių sielomis, o tik sieloms prilygstančiomis būtybėmis.

Dabar pereisime prie klausimų, kaip Dangiškojo tėvo kultas tolydžio išsivystė. Senaisiais priešistoriniais laikais pirmykščio žmogaus dievai prilygo patiems žmonėms. Šie dievai turbūt nebuvo iš prigimties blogi, bet galėjo būti pikti, pavydūs ir negailestingi. Šiek tiek toliau pasivysčiusius vaizdinius aptinkame pas giliakus. Jų žemosios dvasios nori žmonėms visai kentėti, užtat jas tenka apmaldyti aukomis; o štai

Dangiškasis tėvas yra geras ir neprašo iš žmonių jokių aukų. Dar toliau pasivystęs yra kinų Tien, arba Šang-dy, liaudies kalboje vadintas tiesiog Dangiškuoju tėvu ar Tėvu Dangumi. Šis dievas kinų tradicijoje paprastai nevaikšto po žemę, bet kitąsyk pasirodo žmonėms arba sapnuose, arba tiesiog danguje. Paprasti žmonės nėra verti kreiptis į Šang-dy su maldomis ar aukomis, nes tokios apeigos pridera tik karaliams – dangaus sūnums. Taigi konservatyvusis Konfucijaus mokymas yra išsaugojęs dar gana pirmykštį Dangiškojo tėvo kultą. Toliau išsivystęs yra senovės graikų Dzeusas, paprastai gyvenantis aukštajame Olimpo kalne, bet neretai pasirodantis ir tarp žmonių, ant žemės. Jis ir pats nėra laisvas nuo žmogiškų aistrų, ir mielai priima žmonių aukas bei išklauso jų maldų.

Į Dzeusą kažkiek panašus, tik jau krikščioniškosios tikybos paveiktas, yra mūsų liaudies dainų Dievas, arba Dangiškasis tėvas. Šis Dievas labai primena senųjų latvių didiką ar pasiturintį ūkininką. Jis turi gražių įvairaus plauko žirgų, gana dažnai joja, rečiau važiuoja, apsiautęs platų pilką apsiaustą, su juosta per juosmenį ir kalaviju prie šono. Nors gyvena jis danguje, dainose atsisleidžia ir ištisas jo ūkis. Kai vienoje dainelėje (33652) Dievas yra *mazs vīriņš* „mažas vyrukas“, kitoje (11776) eina *par kalpu* „bernu, tarnu“, o *mīla Māra* „miela Mara“ *par kalponi* „tarnaite“, tai čia turime išimtis, kuriose jau matyti naujoviškas krikščioniškas nusižeminimas. Nesu girdėjęs, kad kinų, mongolų, mandžiūrų, tungusų sakmėse ar pasakose kokia nors dievybė pasirodytų kaip bejėgis senelis arba net elgeta. Ir mūsų Biblijos Senajame Testamente Dievas niekada neapsireiškia seneliu ar elgeta. Ir Jėzus Naujajame Testamente, nors paprasto dailidės sūnus, niekada nėra pasirodęs kaip elgeta. Homero didysis gudruolis Odisejas žvalgybos tikslais persirengia elgeta, tačiau graikų dievai taip nesielgia. Kad mūsų pasakose bei sakmėse, kaip ir Rytų Europos tradicijose, Dievas paprastai pasirodo senelio ar elgetos pavidalu, tai, kaip jau sakytą, yra naujoviško krikščionybės nusižeminimo įtaka. O štai liaudies dainose Dievas niekada nepavadinamas elgeta. Nėra tad jokios pagrindo šį naujovišką pasakų Dievą elgetą laikyti senąja pagoniškųjų laikų baltų dievybe. Nereikia manyti, kad per aštuonis šimtus metų latviai nebūtų pasisavinę krikščioniškosios kultūros ir kad mūsų sakmėse būtų sutinkami pirmykštesni tikėjimai negu mongolų ar tungusų tradicijose.

Mokslo darbe niekada nebus perteklinis perspėjimas, kad naujųjų laikų romantizmo negalima perkelti priešistorinių laikų pirmųjų žmoniems. Yra tokia gerai žinoma liaudies daina, kurioje ant paskendusios piemenaitės kapo užauga gėlė arba liepa, iš jos stiebo bernelis padirba kankles, ir kanklių skambesų motina išgirsta savo mirusios piemenaitės balsą. Tai visoje Europoje labai populiari daina. Vienu metu buvo manoma, kad ši daina atsiradusi gal jau tada, kai indoeuropiečių tautos dar kalbėjusios viena kalba. Tačiau dabar mes žinome, kad minėta daina – tai keliaujantis romansas, atsiradęs kažkur Europos pietuose vargu ar anksčiau nei XVI a. Seniau nė nebuvo įprasta ant kapų sodinti medžius ar gėles. Ir mūsų dainose sakoma, kad mirusieji paprastai laidojami netoli namų „balto smėlio kalnelyje“, ant kurio ganomos karvės ir kiaulės. Taigi palyginti nauja daina buvo palaikyta senųjų priešistorinių laikų paveldu, o poeto fantazija – priešistoriniu mitu. Sielos perėjimas į medį senovėje gal ir buvo įmanomas, bet tik ne romanso aplinkybėmis.

Pas mus labai stipriai išsiskynęs įsitikinimas, kad Perkūnas esą buvęs latvių senasis aukščiausiasis dievas, o liaudies tradicijos Dievas, arba Dangiškasis tėvas, tėra krikščioniškosios tikybos sąvoka. Arba geriausiu atveju pradžioje tai buvęs išimtinai bendrinis daiktavardis. Šį nesupratimą irgi nesunku paaiškinti. Latvių žodis *Dievs* tiek savo garsynu, tiek reikšme nesiskiria nuo lotynų *deus*, todėl jis ir buvo palaikytas krikščionių tikybos Dievu. O jeigu jau Dievas yra krikščioniška sąvoka, kaip tada buvo vadinama pagonišku laikų aukščiausioji dievybė? Atvykėliai iš Vokietijos jau seniai buvo girdėję, kad slavų tautų aukščiausiasis dievas yra Perunas, labai primenantis latvių Perkuoną. Taip tad ir gimė sprendimas, jog Perkūnas yra buvęs senųjų latvių aukščiausiasis dievas. Tačiau ar tikrai slavų Perunas buvo aukščiausiasis dievas, mokslininkai dar neturi vieningos nuomonės. Juolab išvis neturime jokių rimtesnių liudijimų, kad kuri nors tauta perkūnijos dievą tiesiog būtų laikiusi savo aukščiausiuoju dievu. Latvių liaudies tradicijoje nėra jokių užuominų, kad Perkuonui būtų priklausiusi pirmoji vieta tarp dievų. Kur tik liaudies dainose Dievas su Perkuonu minimi drauge, ten Dievas visuomet yra pirmoje vietoje. Dangiškiosiose vestuvėse su Saulės dukra paprastai apdainuojami Dievo sūnūs ir tik retai, kaip išimtis, tepaminimi Perkūno sūnūs.

Bendrinis daiktavardis „dievas“ nėra žinomas jokiai pirmųjų tautai. Dar šiandien tokios

apibrėžtos sąvokos neturi ne tik laukinės Azijos tautos, bet ir kinai, japonai bei korėjiečiai. Ir indoeuropiečių prokalbei ji nepritaikoma. Graikų *theos* dabar yra laikomas skoliniu, o lotynų *deus* yra radęsis iš Jupiterio (*Diespiter* < *Deus pater*). Todėl visai drąsiai galime sakyti, kad ne tik baltų protautei, bet ir seniesiems latviams *Dievs* dar nebuvo joks bendrinis daiktavardis. Bet kadangi latviai jau XII a. buvo pakrikštyti, ir krikščionybė tolydžio vis pasmerkdamo „svetimus dievus“ ir „dievų stabus“, tai negalime sakyti, kad ir bendrinio daiktavardžio *dievs* latviai visai nebūtų girdėję. Tačiau vienas Dievas, arba Dangiškasis tėvas, latvių tikyboje ir kalboje yra toks išsiskynęs, kad senojoje ir dorai užrašytoje latvių liaudies tradicijoje jokie „dievai“ neaptinkami. Tiesa, Romuvos dievų garbintojas Karlis Graudinis (Graudinų Kārlis) yra užrašęs liaudies dainą su ištara *Liek Dieviņus pieminēt* „Liepia Dievaičius paminėti“ (13646/14). Taip pat J. Priedytis (Priedītis) yra atsiuntęs dainelę su ištara *Paldies Dievu Dieviņam* „Ačiū Dievų Dievuliui“ (1144). Dėl to mums nereikia pamiršti, kad Auseklio [1850–1879] laikais dievų garbinimas buvo patriotizmo dalis, tad juo žavėjosi ne vien tradicijos užrašytojai, bet ir pateikėjai. Kai kuriose dainose ir Dievo sūnų vietoje užtinkame „dievų sūnus“, bet apie tokius išgirstame tik anuo dievų garbinimo laiku. Tokių pavyzdžių nėra nei seniau užrašytose dainose, nei turtingo tautosakos rankraštyno medžiagoje. Aš pats turėjau progą susipažinti su vienu pateikėju, kuris senąją tradiciją pateikė su naujoviškomis pažiūromis. Jeigu tokias iškraipytas liaudies dainas bei sakmes būčiau užrašęs, ar jos būtų patikima medžiaga latvių mitologijos tyrimams? Į tai atsižvelgdami galime manyti, kad ir Karliui Graudiniui, J. Priedyčiui bei „dievų sūnų“ atradėjui galėjo pasitaikyti tokie pateikėjai. Minėti iškraipymai galėjo atsirasti ir visai netyčia. Tradicijos rinkėjai manė, kad pagonybės laikais latviai turėjo daug dievų, o Dievas, kaip Dangiškasis tėvas, esąs krikščioniškos kilmės. Poroje sakmių ir Perkuonas yra įstatytas Dievo vieton. Tai ne kokie nors tyčiniai klastojimai, o tik nekritiški pataisymai. Mūsų tautosakos rankraštyne dabar jau yra daugiau nei dvigubai liaudies dainų, nei buvo Kr. Baruno žinioje. Jose irgi nėra jokių „dievų“ nei „dievų Dievo“, kurio vietoje randame: *Paldies devu (saku) Dieviņam* „Ačiū daviau (sakiau) Dievuliui“. Galų gale negalime pernelyg griežtai reikalauti, kad didžiajame „Latvių dainų“ rinkinyje nebūtų nė vienos pateikėjo klaidos ir nė

vienos užrašytojo klaidos. Bet latvių mitologijos statinys jokiū būdu neturi būti statomas ant retų išimtinių liaudies tradicijos atvejų.

Profesorius L. Bērziņš (Bērziņš) „Latvių literatūros istorijoje“ (t. I, p. 173) sako dievaičius užtikęs vėlių reikšme. Nenoriu ginčyti, kad tai būtų netiesa, bet mums vis dėlto reikia paklausti, kiek seni ir liaudiški yra šie dievaičiai. Aš liaudies tradicijoje esu užtikęs – ir tai anaiptol ne tyčinės klastotės – tokius naujus žodžius kaip *lata* „lota, grebėstas“, *šautene* „šaudyklė“, *virtuve* „virtuvė“, *līgavainis* „jaunikis“, *drēbnieks* „siuvėjas“ bei kitus, kurie tik neseniai pasirodė latvių raštijoje. Kad *dieviņi* „dievaičiai“ yra daug senesnis žodis nei ką tik minėtieji, dėl to neturime nė mažiausios abejonės, tad jis galėjo prigyti ir tikroje liaudies tradicijoje, ypač sakmėse ir prietaruose. Iš visų Latvijos kraštų esama žinių, kad dar neseniai aukota prie kokios nors krosmatos, akmens, medžio, šaltinio ar kitoje vietoje. Tačiau kam iš tikrųjų aukota, apie tai jau tik retas begali pasakyti. Bet kad pasakojimas būtų pilnesnis, pateikėjas pats ima samprotauti. Vienas sako, kad aukota šiaip kažkokio dievo stabui, kitas kalba apie žemės dievą, vandens dievą, ugnies dievą, kitas pripažįsta tik Dievą arba Dievulį, o dar kitas pasakoja apie dievaičius. Nors ir negalime šių žinių atmesti kaip tuščių niekų, vis dėlto jokiū būdu negalime teigti, esą tai tikri senųjų dievų vardai, vartoti nuo pagonybės laikų. Tokios žinios pamažu ėmė rasti tik Auseklio metu, o senesniuose raštuose neužtinkame nei dievų, nei dievaičių. Jau P. Einhornas rašo, kad vėlių laiką latviai vadino visai ne dievų dienomis, o Dievo dienomis, o tai, matyt, reiškia tą laiką, kuriuo Dievas leidęs vėlėms vaikščioti po žemę.

Kai kurie teologai mano, kad *Debestēvs* „Dangaus, Dangiškasis tėvas“ yra naujesnis pavadinimas, atėjęs iš krikščionybės. Aš irgi neabejoju,

kad *Debestēvs* nėra paveldėtas iš baltų protautės, ir nė neketinu apibrėžti laikotarpio, kada jis iš tikrųjų bus atsiradęs. Vis dėlto *Debestēvs* tikrai nėra krikščioniškas terminas, nes Šventajame Rašte jis niekur neminimas. O štai Tėvas Dangus ir Motina Žemė – labai seni dievų pavadinimai daugelyje pagoniškų tautų. Nors mes ir sakome „tėve mūsų, kuris esi danguje“, tai anaiptol nereiškia, kad krikščionybės Dievas būtų vadinamas Dangiškuoju tėvu ar Tėvu Dangumi. Tačiau pačios sąvokos iš esmės nesiskiria. Šventojo Rašto rašytojai veikiausiai gerai žinojo pagoniškų tautų Tėvą Dangų ir Motiną Žemę, todėl turbūt tyčia vengė Dievą vadinti Dangiškuoju tėvu. Ir net jeigu mūsų šis *Debestēvs* būtų atsiradęs jau krikščionybės laikais ir ne be krikščionybės įtakos, vis tiek *Debestēvs* „Tėvas Dangus“ ir *Zemesmāte* „Motina Žemė“ buvo ir tebelieka pagoniškų dievų vardai, kokių senuosiuose krikščioniškuose raštuose nėra. Kita vertus, kaip senasis indoeuropiečių Dievas dabar vartojamas krikščioniškąja prasme, taip nėra jokio reikalo mums savo krikščioniškuose raštuose atmesti ir Dangiškojo tėvo.

Iš latvių kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Versta iš: *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits, XIII: *Teikas*. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1936, sk. I: *Dievs*, p. 7–12.

THE LATVIAN GOD

Pēteris ŠMITAS

An article by one of the greatest scholars of Latvian and Baltic mythology in general, P. Šmitas (1869–1938), on the Latvian God, published in 1936 in the multi-volume collection *Latvių pasakas ir sakmės*, in the chapter in Volume XIII, dedicated to legends about God.

